

Jolanta Kur-Kononowicz (<https://orcid.org/0000-0001-9107-4790>)

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Filologii Rosyjskiej

Z rozważań nad symboliką księżycy w kontekście poezji Sergiusza Jesienina i Mikołaja Klujewa (wybrane przykłady)

Sergiusz Jesienin i Mikołaj Klujew należą do najwybitniejszych poetów rosyjskich okresu przełomu. Sięgając do biografii obu autorów, można stwierdzić, że łączy ich wiele: zaistnieli w literaturze w czasie rewolucyjnych przemian (między dwoma rewolucjami – lutową i październikową), byli zafascynowani przyrodą, folklorem, przez jakiś czas reprezentowali ten sam kierunek poetycki (nowokriestiańska liryka i imażyzm), ich życie miało tragiczny koniec (nie wyjaśniono, czy Jesienin zginął śmiercią samobójczą, czy też został zamordowany, a Klujewa rozstrzelano z powodów politycznych¹). Twórczość obu poetów nie była dotychczas dogłębnie rozpatrywana pod kątem zawartej w niej symboliki.

Celem niniejszego artykułu jest lingwistyczna analiza symboliki księżycy w poezji Sergiusza Jesienina i Mikołaja Klujewa. Zastosowano semantyczno-kulturową metodę analizy materiału poetyckiego w ujęciu porównawczym. Materiał badawczy stanowią fragmenty pochodzące z oryginalnych wierszy poetów rosyjskich. Przeprowadzono lingwistyczne opracowania tekstów poetyckich poparte opisami metafor², które w znacznej mierze pomagają sprecyzować znaczenie symbolu.

Księżyc od dawna był utożsamiany z tajemnymi aspektami przyrody. Zauważono jego związek z odmierzaniem czasu, ze zmianami w pogodzie. W folklorze jest traktowany jako zwiastun nocy, chłodu i śmierci, stanowiący przeciwieństwo słońca, będącego źródłem światła, ciepła i życia (СД III, 151). Fazy księżycy tłumaczono czasami jako odzwierciedlenie dzieciństwa, wieku dojrzałego i śmierci, zmartwychwstania (Kop 179).

Symbolika księżycy u Jesienina

Jesienin z całą pewnością zasłużył na miano poety księżycy (księżycowego), ponieważ nazwa tego ciała niebieskiego pojawia się w twórczości poety nader często.

¹ Пор. Н.И. Неженец, *Лирические новеллы Н.А. Клюева*, „Русская народно-классическая поэзия” 2007, с. 310.

² Kształtowanie się i dalszy rozwój metaforycznego systemu w języku rosyjskim od końca X do początku XXI wieku stało się przedmiotem analizy L.W. Bałaszowej, która zwraca uwagę na ciekawy podział metafor. Пор. Л.В. Балашова, *Русская метафорическая система в развитии: XI-XXI вв.*, Москва 2014.

Ze względów objętościowych w artykule zajmiemy się analizą symboliki księżycy w tzw. „rewolucyjnym” okresie jego twórczości, obejmującym lata 1916–1920. W tym czasie w wierszach Jesienina pojawiają się bardzo ciekawe porównania księżycy do takich obiektów, jak np.: złota żaba, melon, ruda gęś, dzbanek na mleko itp.

Analizie poddano następujące utwory poetyckie Jesienina, napisane w latach 1916–1920: *Голубень, Нивы сжаты, роици голы, Хулиган, Ноць и поле, и крик петухов, О край дождей и непогоды, Отчарь (2), Закружилась листва золотая, Я покинул родимый дом, Баллада о 26-ти.*

Już rok przed rewolucją w twórczości Jesienina da się zaobserwować zainteresowanie zbliżającymi się przełomowymi wydarzeniami w kraju.

[1] Сыпучей ржавчиной краснеют по дороге
Холмы плешивые и слегшийся песок
И пляшет сумрак в галочьей тревоге,
Согнув луну в пастушеский рожок³.
(*Голубень*; 1916) (E 104)

W metaforze ewokacyjnej⁴ *И пляшет сумрак в галочьей тревоге, Согнув луну в пастушеский рожок* księżyc został porównany do rogu pasterskiego, który symbolizować może nawoływanie do boju, walki (СД IV, 437; Коп 359). Przedrewolucyjne oczekiwania wyrażają również trwożne krzyki czarnych kawek chociażby z racji czarnego koloru kojarzącego się ze strachem, ponurością, niebezpieczeństwem (Коп 53). W kontekście poprzedzającym pojawia się symbolika czerwieni, wprowadzająca zarówno niepokój, jak i – zapal, energię, odwagę, gniew (Ko 55). Dzięki porównaniu osypujących się jesiennych liści do kruszącej się rdzy wprowadzona zostaje symbolika destrukcyjnego działania czasu. Wszystko to zdaje się oddawać czas napięcia poprzedzającego wydarzenia rewolucyjne. Bohaterem staje się upersonifikowany zmierzch ze swoją symboliką szarości przypominającej o powszedniości, nudzie, ale i połączeniu przeciwieństw, ukryciu (Коп 408).

Księżyc w tym fragmencie jawi się jako symbol:

1. rzeczy, przedmioty: róg pasterski;
2. percepcja świata:
 - a) nawoływanie do walki;
 - b) gotowość;
 - c) oczekiwanie.

³ Osypującą się rdzą czerwienią na drodze / Pagórki wylysiałe i ubity piasek / **I tańczy półmrok w kawczej trwodze, / Zgiąwszy księżyc w róg pasterski.** // Wszystkie polskie wersje tekstów poetyckich zawarte w artykule stanowią przekłady filologiczne sporządzone przez autorkę.

⁴ W artykule zastosowano podział metafor według koncepcji H. Markiewicza na ewokacyjne, peryfrastyczne, konfrontacyjne. Por. H. Markiewicz, *Uwagi o semantyce i budowie metafory*, [w:] *Studia o metaforze II. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1983, s. 43–59.

W 1917 roku ukazały się utwory poetyckie: *Нивы сжаты, роици голы, Ноиць и поле, и крик петухов, О край дождей и непогоды, Отчарь* nawiązujące do rewolucyjnych wydarzeń tego okresu.

[2] Дремлет взрытая дорога...
Ей сегодня примечалось,
Что совсем-совсем немного
Ждать зимы седой осталось.
Ах, и сам я в чаще звонкой
Увидал вчера в тумане:
**Рыжий месяц жеребенком
Запрягался в наши сани**⁵.
(*Нивы сжаты, роици голы*; 1917) (E 135)

W metaforze ewokacyjnej *Рыжий месяц жеребенком Запрягался в наши сани* księżyc został porównany do żrebaka zaprzęgniętego do sań (porównanie bezprzyimkowe, wyrażone narzędnikiem rzeczownika *жеребенок*). *Żrebię* wprowadza do obrazu poetyckiego głęboką symbolikę czasu (Kop 157) w odniesieniu do tego, co młode, nowe. Rozpatrując to skojarzenie w kontekście rewolucji, można wskazać odwołanie do czasu zmian na lepsze. Koń to również znak odwagi i szybkości, co również można powiązać ze zmianami rewolucyjnymi: radykalnymi, ale i radosnymi, dobrymi, o czym przypomina jazda konna (Kop 158). Z kolei w nawiązaniu do symboliki chrześcijańskiej zostaje przywołane znaczenie odwagi, nieodłącznie związane z wydarzeniami czasów rewolucyjnych (Kop 157).

O zmianach w przyrodzie i życiu świadczy pora roku – początek zimy i ustępująca jej stopniowo jesień. Zima wnosi do opisu znaczenie zamrożenia czegoś starego, zużytego, oczyszczenia (ziemi z błota, serca od niepotrzebnych myśli), odrodzenia nowego życia – w przyrodzie i w ojczyźnie.

Rudy, który należy przyjąć za jeden z odcieni czerwieni⁶, wprowadza do opisu trochę nadprzyrodzoności, odsyłając czytelnika początkowo do znaczenia energii, odwagi, a nieco później – również męki i smartwychwstania (w chrześcijaństwie) (Kop 55–58). Rudość u Jesienina kojarzy się z jesienią, stąd rude *żrebię* zaprzęgnięte do sań to głęboka w wymowie symbolika końca jesieni i początku zimy, a więc – czasu przejściowego. Ogólna symbolika jest związana z refleksją nad zmianami w przyrodzie i kraju związanymi z nadejściem zimy jako zapowiedzi odrodzenia życia i zmian w ojczyźnie. Wiersz należy do liryki pejzażowej.

⁵ Drzemie rozkopana droga... / Ona dzisiaj zauważyła, / Że całkiem-całkiem niedługo / Czekać zimy siwej pozostało. / Ach, i ja też w dźwięcznym zagajniku / Zobaczyłem wczoraj we mgle: / **Rudy księżyc jako żrebię / Zaprzął się do naszych sań.**

⁶ Uważa się, że pierwotnie w językach słowiańskich czerwony kolor nosił nazwę „rudy”. Stopniowo na miejsce tego określenia przyjęły się nazwy *czerwony* (u Słowian zachodnich i południowych) oraz *krasnyj* (u Słowian wschodnich). Por. Z. Libera, *Semiotyka barw w polskiej kulturze ludowej i w innych kulturach słowiańskich*, „Etnografia Polska” 1987, t. XXXI, z. 1, s. 118.

W tym fragmencie wiersza księżyc stanowi symbol:

1. zwierzęta: rude źrebię;
2. zjawisko fizyczne: czas;
3. zjawisko przyrody: zima;
4. percepcja świata:
 - a) rewolucyjne, radykalne zmiany (na lepsze);
 - b) odwaga (2x);
 - c) męka i zmartwychwstanie.

[3] Кто-то сгиб, кто-то канул во тьму,
Уж кому-то не петъ на холму.
(...) **Тихо, тихо в божничном углу**⁷,
Месяц месит кутью на полу...
Но тревожит лишь помино⁸ тишь
Из запечья пугливая мышь⁹.
(*Ночь и поле, и крик петухов*; 1917) (E 102)

W metaforze ewokacyjnej *Месяц месит кутью*¹⁰ *на полу*... księżyc występuje w roli gospodarza, przygotowującego potrawę na ucztę tuż po pogrzebie. Przedstawiony został smutny obraz nieodzownie przywołujący na myśl śmierć i pogrzeb kogoś bliskiego. Księżyc symbolizuje tutaj miarę czasu, zmienność (Kop 179).

Podłoga kojarząca się ze stąpieniem, chodzeniem, wędrowaniem znakomicie dopełnia się semantycznie z kresem życiowej wędrówki, czyli śmiercią (Kop 411). Mysz jest zwierzęciem często kojarzonym ze śmiercią, smutkiem; może też symbolizować duszę zmarłego (Kop 245). Rodzi się pytanie, dlaczego taki właśnie obraz przywołuje we fragmencie wiersza poeta. Sądząc po czasie powstania wiersza (1917), należy przypuszczać, że może być on związany z niespokojnym czasem rewolucji, wojny domowej. Skradanie się myszy zostało porównane do modlitwy za zmarłego. Owa modlitwa trwoży, bo przypomina o mniej lub bardziej niepewnym momencie przejścia z życia do zmartwychwstania.

Hiperbolizacja ciszy ma miejsce dzięki powtórzeniom *Тихо, тихо в божничном углу* oraz usytuowaniu opisu w miejscu codziennej modlitwy, przed obrazem ikony Matki Bożej. Już samo miejsce wprowadza atmosferę ciszy, skupienia, zapatrzenia w istotę Boską.

W tytule wiersza *Ночь и поле, и крик петухов* pojawia się poetycki obraz koguta jako symbolu świtu, czujności, zmartwychwstania, co nie dziwi, zważywszy

⁷ Miejsce w wiejskiej izbie (gdzie stoją ikony) przeznaczone do modlitwy; półka lub szafka z ikonami. Wyraz gwarowy: jarosławski (СРНГ III, 65). Być może leksem *божница* etymologicznie powiązany jest z wyrazem gwarowym: kostromskim *божить* 'wypraszać u Boga'; wówczas chodziłoby o miejsce próśb do Boga (СРНГ III, 64).

⁸ Modlitwa o spokój duszy.

⁹ Ktoś się zgiął, ktoś zapadł się w mroku. / Ktoś już nie będzie śpiewać na wzgórzu. (...) / **Cicho, cicho w bożniczym kącie, / Księżyc wyrabia kutię na podłodze...** / Ale trwoży jedynie pominem ciszę / Z zapiecka bojaźliwa mysz.

¹⁰ Kutia – ryż z miodem i rodzynkami jako potrawa spożywana podczas stypy (СД III, 70).

ponownie na moment powstania wiersza, a więc – niespokojny czas rewolucji (Kop 149). Inwersja *Но тревожит лишь помином тишь Из запечья пугливая мышь* przesuwa uwagę na wykonawcę czynności – mysz. Ogólna symbolika wykorzystana w analizowanym utworze jest związana ze wspomnieniem o byłych, zmarłych mieszkańcach rodzinnej wioski.

W wierszu pojawia się następująca symbolika księżycy:

1. ludzie: gospodarz stypy;
2. zdarzenia losowe: a) śmierć; b) pogrzeb;
3. wielkość fizyczna: miara czasu;
4. zjawisko fizyczne: cisza;
5. percepcja świata: wędrówka.

[4] О край дождей и непогоды,
Кочующая тишина,
Ковригой хлебной под сводом
Надломлена твоя луна¹¹
(*О край дождей и непогоды*; 1917) (E 103)

W metaforze ewokacyjno-peryfrastycznej *Ковригой хлебной под сводом Надломлена твоя луна* księżyc został porównany do kawałka bochenka chleba, uaktywniając w ten sposób symbolikę bytu, a więc tego, co do życia niezbędne, pożywienia ubogich (Kop 41). Tymczasowość, niepokój zostają wprowadzone w obrazie poetyckim za sprawą czasownika *надломлена* ‘nie do końca złamany, nie w całości’, innymi słowy – żeby zaistniał dobrobyt jeszcze czegoś brakuje. Czasownik ten wraz z obrazem księżycy mającego znaczenie okresowości, zmienności, niezdecydowania hiperbolizuje czas wyczekiwania (Kop 179). Istotne dla zrozumienia symboliki pojawiającej się w omawianym utworze jest sklepienie nieba, przywołujące Istotę Boską, Stwórcę, czuwającego nad losami kraju (chciałoby się rzec – świata) (Kop 251). Bochenek chleba może mieć znaczenie niezbędnego pożywienia, podstawy utrzymania, daru Boga (Kop 42).

W kontekście poprzedzającym metaforę zostaje przedstawiony kraj deszczy i niepogody, w którym brak odpowiednich, dobrych warunków do życia. Ale deszcz może symbolizować również łaskę Bożą – obfitość (Kop 66). W opisie poetyckim da się zaobserwować gradacja zmian na lepsze. W sąsiedztwie pojawia się *кочующая тишина*. Cisza ma pozytywną konotację, ale przymiotnik *кочующая* sprawia, że po raz kolejny w opisywanym fragmencie mamy do czynienia z niestałością – wędrująca cisza.

W powyższym wierszu zostały przywołane następujące symbole księżycy:

1. rzeczy, przedmioty:
 - a) bochenek chleba;
 - b) pożywienie;
2. percepcja świata:

¹¹ O kraju deszczy i niepogody, / Koczująca ciszo, / **Bochnem chleba pod sklepieniem / Nadłmany twój księżyc.**

- a) zmienność;
 - b) niezdecydowanie;
3. pojęcie filozoficzne: byt.

[5] **Тучи – как озера,
Месяц – рыжий гусь,
Пляшет перед взором
Буйственная Русь¹².**
(Отчарь; 1917) (E 297)

W metaforze konfrontacyjnej *Тучи – как озера, Месяц – рыжий гусь* chmury zostały porównane do jeziora, co przywołuje symbolikę wody, czyli uzdrowienie, odrodzenie ducha i ciała, zmartwychwstanie (Kop 475). Księżyc wpisuje się zaś w powyższy poetycki obraz jako gęś płynąca po chmurze – jeziorze.

W folklorze gęś jest kojarzona z demonicznymi właściwościami. Wierzono, że nieczysta siła przyjmuje postać gęsi. Według kaszubskich wierzeń (podań) wiedźma pływa po wodzie w postaci gęsi (СД 573–574). Gęś to również symbol odrodzenia (Kop 95). Jeśli wziąć pod uwagę tę ostatnią symbolikę, wówczas mamy do czynienia z hiperbolizacją odrodzenia, zmartwychwstania nieodłącznie związaną z wydarzeniami rewolucyjnymi (Kop 95). Rudy (ryży) kolor z kolei wprowadza symbolikę niepokoju, energii, odwagi, ale i – gniewu, a więc cech nieodłącznie towarzyszących rewolucji (Kop 55).

Metafora peryfrastyczna *Пляшет перед взором Буйственная Русь* za pośrednictwem czasownika *пляшет* również przyczynia się do hiperbolizacji odrodzenia, którego to symbolem staje się również taniec (Kop 421). Personifikacja szalejącej w tańcu Rusi wprowadza skojarzenie z radością w dużej mierze za sprawą epitetu *буйственная* ‘awanturnicza, szalejąca’, będącego trafnym neologizmem autorskim.

Rewolucyjnemu opisowi odpowiada też interpretacja znaczenia tytułu utworu poetyckiego, wywodzącego się od dialektyzmu twerskiego *отчарь* ‘śmiały, zuchwały, zrozpaczony’ (СРНГ XXIV 361).

W omawianym fragmencie odwołano się do następującej symboliki Księżyca:

- 1. ludzie: wiedźma;
- 2. zwierzęta: ruda gęś (gąsior);
- 3. percepcja świata:
 - a) odrodzenie;
 - b) energia;
 - c) niepokój;
 - d) gniew;
 - e) rewolucja.

[6] **Под облачным древом¹³
Верхом на луне**

¹² **Chmury jak jeziora, / Księżyc – ruda gęś, / Płasa przed spojrzeniem / awanturnicza Ruś.**

¹³ Древо (дерево) – przestarzałe poetyckie określenie drzewa.

Февральской метелью
Ревешь ты во мне¹⁴.
(Отчарь; 1917) (Е 297)

W metaforze ewokacyjnej *Под облачным древом Верхом на луне* księżyc został porównany do konia, którego dosiadł jeździec, w tym przypadku – chłop o imieniu Otczar. Koń stanowi tutaj symbol czasu, odwagi, a sama jazda konna kojarzy się z radością (Коп 157–159). Księżyc stanowi odniesienie do zmienności i miary czasu, tak więc w tym obrazie poetyckim dochodzi do hiperbolizacji czasu (Коп 179). Odwaga jest tutaj również nie bez znaczenia, w czym utwierdza następujący daleki kontekst *Февральской метелью Ревешь ты во мне*, głównie za sprawą czasownika *ревешь*. Warto zwrócić uwagę na przeniesienie wydarzeń rosyjskiej rewolucji lutowej 1917 roku do góry, pod niebiosy, co uaktywnia jej symboliczne znaczenie dobra, pomyślności, pokoju (СД I, 345; Коп 101).

Księżyc symbolizuje w analizowanym wierszu:

1. zwierzę: koń;
2. zjawisko fizyczne: czas (jego miara);
3. percepcja świata:
 - a) odwaga;
 - b) zmienność;
 - c) radość.

W wierszach *Закружилась листва золотая* i *Я покинул родимый дом* pochodzących z 1918 roku księżyc został porównany kolejno do bydzącej mordercy oraz żaby.

[7] Хорошо бы, на стог улыбаясь,
Мордой месяца сено жевать...
Где ты, где, моя тихая радость,
Все любя, ничего не желать?¹⁵
(Закружилась листва золотая; 1918)

Poeta nie precyzuje, które zwierzę – spośród przeżuwaczy siana – ma na myśli (krowa, koń). Krowa w tradycyjnej kulturze uchodzi za uosobienie bogactwa, a w folklorze również za symbol chmur burzowych (СД II, 608). Koń (żrebak) symbolizuje zjawiska niebieskie, np. promienie księżycy, czasu (Коп 157). Poprzez zestawienie obok siebie konia i księżycy poeta hiperbolizuje czas, który nieodłącznie związany jest również albo przede wszystkim właśnie z księżycem. Biorąc pod uwagę powyższe, jest całkiem prawdopodobne, że w tym fragmencie utworu chodzi właśnie o konia. Czas w przytoczonym obrazie poetyckim stanowi ogniwo łączące wspomnienie dzieciństwa i dorosłość poety w Moskwie. Zwierzę przeżuwające siano przypomina o beztrójce, spokoju, radości, których w latach

¹⁴ **Pod zachmurzonym drzewem / Konno na księżycu / Lutową śnieżycą (zamięcią) / Ryczysz (chłopie) we mnie.**

¹⁵ **Dobrze byłoby, uśmiechając się do stogu, / Mordą księżycy siano przeżuwać... / Gdzieżeś ty, gdzież, moja cicha radości, / Wszystko lubiąc, niczego nie pragnąc.**

młodości było wszędzie pod dostatkiem (*на стог улыбаясь*) i za którymi cały czas tęskno poecie.

Księżyc symbolizuje w powyższym utworze:

1. zwierzę:
 - a) koń (żrebak);
 - b) krowa;
2. przedmiot, rzecz: morda;
3. zjawisko przyrody: czas;
4. percepcja świata:
 - a) beztroska;
 - b) spokój;
 - c) radość;
 - d) dostatek.

[8] Я покинул родимый дом,
Голубую оставил Русь.
В три звезды березняк над прудом
Теплит¹⁶ матери старой грусть.
**Золотою лягушкой луна
Распласталась на тихой воде.**
Словно яблонный цвет, седина
У отца пролилась в бороде¹⁷.
(*Я покинул родимый дом*; 1918) (E 151)

W metaforze konfrontacyjnej *Золотою лягушкой луна Распласталась на тихой воде* (bezprzyimkowe porównanie wyrażone narzędnikiem rzeczownika *лягушка*) księżyc został porównany do złotej żaby, która poprzez swój kolor odnosi się do bogactwa (Кор 496), a może również – dzięki symbolice chrześcijańskiej – do miłości (Кор 497), w tym przypadku rozumianej jak miłość rodzice – dzieci. Poetycki obraz żaby został umieszczony pomiędzy wspomnieniem o matce i ojcu, co utwierdza w tym ostatnim przekonaniu. Woda jako symbol życia, w tym przypadku spokojnego, cichego, niepozornego (również dzięki przywołanej niebieskiej barwie) poprzez pływającą żabę – księżyc pozyskuje dodatkowo znaczenie życia bogatego duchowo (złoto). Jeśli wziąć pod uwagę aluzję do złotej żaby z bajki braci Grimm¹⁸, to wówczas ujawnia się symbol przemiany życia z biednego w bogate, z szarego w złote. Wymowa fragmentu wiersza może być więc taka, że żaba (i to, co się pod nią kryje), która sama w sobie nie kojarzy się dobrze (nieszczęście, niechciani goście, brzydota itp.) może zmienić się w królewicza, tj. w dobro (szczę-

¹⁶ Czasownik *теплить* ‘rozgrzewać coś, robić coś ciepłym’ to wyraz gwarowy: nowogrodzki (СПНГ XLIV, 53).

¹⁷ Opuściłem rodzinny dom, / Niebieską zostawiłem Ruś. / W trzy gwiazdy brzezina nad stawem / Ociepla matki starej smutek (tęsknotę). / **Złotą żabą księżyc rozplaszczyl się na cichej wodzie.** / Jak gdyby jabłoni kwiat, siwizna / Ojca rozlała się na brodzie.

¹⁸ Odwołano się w tym miejscu do bajki *Żabi król*, w której po pocałunku królowny żaba zmieniła się w pięknego królewicza (СД III, 162).

ście, piękno). Zimnokrwistość zwierzęcia i chłód wody pozwoliły umieścić te dwa symbole obok siebie.

Znana symbolika mleczna żaby w zestawieniu z księżycem przypomina o macierzyństwie (jabłko – dziecko, jabłoń – rodzic) uosobionym w postaci matki oraz ojczyzny (Kop 179; СД III, 162). Z kontekstu następującego kwiat jabłoni występować może w roli chrześcijańskiego symbolu wiedzy (adekwatnej do wieku człowieka), wiadomości dobrej i złej (Kop 114).

Symbolika księżycy została w omawianym fragmencie przedstawiona następująco:

1. zwierzęta: żaba;
2. percepcja świata:
 - a) przemiana na lepsze;
 - b) macierzyńskość;
 - c) bogactwo duchowe;
 - d) miłość.

W wierszu *Хулиган* księżyc z racji czasu północy zostaje porównany do dzbanka napełnionego mlekiem brzoź.

[9] **Взбрезжи, полночь, луны кувшин
Зачерпнуть молока берез!**
Словно хочет кого придушить¹⁹
Руками крестов погост!²⁰
(*Хулиган*; 1920) (E 160)

Lata 1919–1920 w twórczości Jesienina charakteryzują się poetyką imażynizmu. Jak da się zauważyć, wszystko w wierszach jest zaskakujące, niepowtarzalne – metafory, rytmika, dźwięk (rymy) itp.²¹. Poprzez przywołanie na niebie obrazu dzbanka księżycowego poecie udało się wydobyć symbolicznie pragnienie porównywalne z chęcią uduszenia przez cmentarz rękoma krzyży. Ciekawym wydaje się antropomorficzne ujęcie cmentarzyska pełnego krzyży chociażby ze względu na symboliczne znaczenia krzyża – łączenie w sobie przeciwieństw (życia i nieśmiertelności) czy też skojarzenie z cierpieniem (Kop 174). Dzięki wprowadzeniu znaczenia śmierci pojawia się jej hiperbolizacja. Księżyc w tym obrazie poetyckim jawi się jako symbol tajemnych, zakrytych stron natury, a być może i jako pośrednik między niezmiennym kosmosem a zmiennym życiem ziemskim (Kop 179).

Okazjonalizm czasownikowy *взбрезжи* ‘zaświeć, dosłownie: zamigocz’ odsyła czytelnika rosyjskiego zarówno do czasownika *бредти* ‘wędrować, wydostawać się’, przypominając o motywie wędrówki zarówno ciała niebieskiego, jak i człowieka. Czasownik *взбрезжить* ‘migotać’ znakomicie dopasowuje się do określenia *луна* ‘luminarz, biały, błyszczący’ (Ц 248). Nie sposób pominąć także symbolicznego znaczenia światła księżycy, jakim jest racjonalizm (Kop 416).

¹⁹ Czasownikowy leksem *придушить* należy do wyrazów potocznych.

²⁰ **Zaświeć (roześwieć), północy, dzbanek księżycy / Aby zaczerpnąć mleka brzoź!** / Jakby chciał kogoś zadusić / Rękoma krzyży cmentarz (wiejski)!

²¹ Por. W. Piotrowski, *Imażynizm rosyjski*, Kraków 1977, s. 121.

Metafora ewokacyjna *Зачерпнуть молока берез* odnosi obraz poetycki poprzez symbolikę mleka i brzozy do macierzyństwa, macierzy, ojczyzny (małej i dużej; rozumianej też jako miejsce urodzin) – i to podwójnie, hiperbolicznie. Ten fragment przywołuje zarówno skojarzenie ze szczęściem związanym z dzieciństwem (Kop 230–231), jak i wyjaśnia następujący kontekst – chodzi o szczęście krótkotrwałe (poeta przywołuje obraz wiejskiego cmentarza).

W tym fragmencie utworu pojawiają się opozycje:

1. miłość i strach – miłość do ojczyzny oraz uczucie strachu przed śmiercią;
2. radość duchowa (związana z symboliką światła (Kop 416)) – lęk przed śmiercią.

Główna symbolika jest związana z wywołaniem sprzecznych uczuć motywowanych odwołaniem do życia i śmierci (obumierania przyrody i umierania ludzi).

W powyżej cytowanym utworze występuje następująca symbolika księżycy:

1. rzeczy: dzbanek (na mleko);
2. miejsce: ojczyzna;
3. zjawisko fizyczne: światło;
4. zdarzenia losowe: śmierć (2x);
5. uczucia: pragnienie;
6. percepcja świata:
 - a) życie;
 - b) nieśmiertelność;
 - c) cierpienie;
 - d) tajemnica;
 - e) macierzyństwo;
 - f) miłość (do ojczyzny);
 - g) strach;
 - h) radość;
 - i) pośrednictwo między kosmosem a życiem ziemskim.

Wiersz *Баллада о двадцати шести*, choć pojawił się w 1924 roku, to jednak dotyczy wcześniejszych wydarzeń. Poświęcony został 26 komisarzom z Baku rozstrzelanym 20 września 1918 roku.

[10] **Ночь, как дыню, Катит луну.**
Море в берег Струит волну.
Вот в такую же ночь
И туман
Расстрелял их Отряд англичан²².
(*Баллада о двадцати шести*; 1924)

To niskokaloryczne warzywo (90% wody), jakim jest melon, dostrzeżone w księżycu wprowadza symbolikę ociężałości, powolności (spowolnienia). Następuje animizacja nocy jako sprawy czynności – popychania księżycy (*Ночь, как дыню, Катит*

²² **Noc jak melon, toczy (pcha) księżyc.** / Morze w brzeg sączy (toczy) falę. / Oto w taką właśnie noc / I mgłę / Rozstrzelał ich Oddział Anglików.

луну). Podobne znaczenie uzyskuje poeta, wprowadzając czasownik *смыюм* ‘(mo-rze) toczy mały strumyk fali’. Do tego dochodzi mgła jako symbol niejasności, tajemnicy, niepewności, zmienności (Kop 44). Powyższy kontekst stanowi tło dla wydarzenia, jakim stało się rozstrzelanie ludzi z powodów politycznych. Wszystko dzieje się nocą, której symbolem w pewnej mierze staje się również księżyc (179).

W analizowanym fragmencie utworu księżyc należy uznać za symbol:

1. percepcja świata:
 - a) ociężalność;
 - b) spowolnienie;
2. zjawisko przyrody: noc;
3. rośliny: melon.

Podsumowanie

Przeanalizowano symbolikę księżycy w 10 fragmentach wierszy Sergiusza Jesienina. Najliczniejszą okazała się symbolika z kategorii „percepcja świata”, jak np.: odwaga, radość (po 3 przykłady); macierzyństwo, miłość, zmiany (po 2 przykłady). Do pozytywnych znaczeń w tej kategorii należą również: nieśmiertelność, spokój, energia, odrodzenie, rewolucja. Z negatywnej semantyki księżycy pojawiły się takie skojarzenia jak: niepokój, strach, cierpienie, gniew, niezdecydowanie itp. Ujemne znaczenie posiadają też symbole z kategorii „zdarzenia losowe”, w tym śmierć – aż trójrotnie, pogrzeb – jednokrotnie.

Niezwykle ciekawie przedstawia się odniesienie symboli księżycy do zwierząt (ryże źrebię, koń – 2 przykłady, ruda gęś, złota żaba, krowa), ludzi (stróż, wiedźma), roślin (melon), zjawisk fizycznych (czas – 2 przykłady, światło, cisza, noc), rzeczy (dzbanek na mleko brzozy, bochenek chleba, róg pasterski). Interesująco wygląda też odniesienie symboliki księżycy do miejsca – ojczyzny.

Jesienin to poeta z ogromną wyobraźnią, co podkreślano niejednokrotnie w jego biografii²³. Zwracano uwagę na to, że poeta potrafił zobaczyć piękno wszędzie wokół siebie: przy piecu, w chlewie, w stodole; piękno, którego wielu nie zauważa²⁴.

Symbolika księżycy u Klujewa

W dalszej części artykułu zostanie przeanalizowana i skonfrontowana z wcześniejszymi ustaleniami symbolika księżycy w twórczości poetyckiej współczesnego Jesieninowi poety, Mikołaja Klujewa. W twórczości tego autora księżyc pojawia się znacznie rzadziej niż u Jesienina, dlatego też do analizy wybraliśmy wiersze powstałe w latach 1908–1918. Przedmiotem opisu staną się utwory: *Горние звезды как росы*, *В морозной мгле, как око сычье*, *Матрос*, *Я – посвященный от народа*.

²³ Por. E. Watała, W. Woroszyński, *Życie Sergiusza Jesienina*, Warszawa 1982, s. 372.

²⁴ Por. Ст. Куняев, С. Куняев, *Сергей Есенин*, Москва 2015, с. 20.

[11] Горние звезды как росы.
Кто там в небесном лугу
Точит лазурные косы,
Гнет за дугою дугу?
**Месяц, как лилия, нежен,
Тонок, как профиль лица.**
Мир неоглядно безбрежен.
Высь глубока без конца²⁵.
(Горние звезды как росы; 1908)

Metafora konfrontacyjna *Горние звезды как росы*, w której porównano gwiazdy do rosy, wprowadza czytelnika w tematykę Bożej opatrności nad światem. W powyższym cytacie została również przywołana symbolika urodzaju, mnogości, błogosławieństwa Bożego (Kop 356). Następnie w formie pytania retorycznego zostaje ujawnione działanie Boga w życiu człowieka: kieruje on walką ludzi w słusznej sprawie, przygotowując kosy, łuki.

W kolejnej, tym razem podwójnej, metaforze konfrontacyjnej *Месяц, как лилия, нежен, Тонок, как профиль лица* księżyc porównano z lilią, wprowadzając symbolikę wspaniałości, niebiańskiej szczęśliwości, Bożej łaski (Kop 199). Przywołano również zestawienie księżycy z subtelnym profilem twarzy, co stanowi przykład personifikacji, w której z kolei ujawnia się znaczenie ‘człowiek jako odwzorowanie Boga’ (Kop 58).

Księżyc symbolizuje w powyższym fragmencie utworu:

1. rośliny: lilia;
2. percepcja świata: wspaniałość, świetność;
3. ludzie: człowiek;
4. przedmioty, rzeczy: profil twarzy.

[12] В морозной мгле, как око сычье,
Луна-дозорщица глядит;
Какое светлое величье
В природе мертвенной сквозит²⁶.
(В морозной мгле, как око сычье; 1911)

W metaforze konfrontacyjnej *Луна-дозорщица глядит* spersonifikowany księżyc porównany został do strażnika, który z zadziwieniem pilnuje, próbuje rozebrać, jaki władca jasności (światła) daje się dostrzec w przyrodzie martwej. W analizowanym fragmencie pojawia się opozycja: żywy władca – martwa przyroda (życie – śmierć). Natomiast dzięki metonimicznemu porównaniu z okiem sowy (część za całość: oko za sowę) ujawnia się przede wszystkim symbolika spostrzegawczości, wiedzy racjo-

²⁵ Górne (niebiańskie) gwiazdy jak rosa. / Kto tam na niebiańskiej łące / Ostrzy lazuru kosy, / Napina za łukiem łuk? / **Księżyc, jak lilia subtelny, / Delikatny jak profil twarzy.** / Świat nieprzejrzanie bezkresny. / Przewstworza głębokie bez końca.

²⁶ **W mroźnej mgle, jak oko sowy, / Księżyc-strażnik patrzy (rozgląda się);** / Czyj jasny (światłany) majestat / W przyrodzie martwej (śmiertelnej) prześwituje.

nalnej, mądrości, ale również – może w mniejszym stopniu – samotności, milczenia, czujności, rozmyślania (Kop 396). Księżyc wypatruje rozumnie, mądrze i potrafi dojrzeć czujnym okiem władcę świata, którego racjonalnie nie da się nazwać, ale można go wyczuć, dostrzec. Kontekstualne umieszczenie księżycy w mroźnej mgle uwidacznia symbol trzeźwego, racjonalnego myślenia, co hiperbolizuje racjonalizm: nawet racjonalny umysł dostrzega nie do końca racjonalną władzę.

W omawianym cytacie księżyc symbolizuje:

1. człowiek: strażnik;
2. zwierzęta: sowa (pójdźka);
3. rzeczy: oko sowie;
4. percepcja świata:
 - a) rozum;
 - b) mądrość;
 - c) racjonalizm;
 - d) samotność;
 - e) milczenie;
 - f) czujność.

Wiersze *Матрос, Я – посвященный от народа* napisane zostały w 1918 roku, a więc tematycznie i symbolicznie związane są z wydarzeniami rewolucyjnymi w Rosji.

[13] Грохочет Балтийское море,
И, пенясь в расщелинах скал,
Как лев, разъярившийся в споре,
Рычит набегающий вал.
(...) Замучен за дело святое
Безжалостно юный матрос.
(...) Рыдает холодное море,
Молчит неприветная даль,
Темна, как народное горе,
Как русская злая печаль.
**Плывет полумесяц багровый
И кровью в пучине дрожит...**
О, где же тот мститель суровый,
Который за кровь отомстит?²⁷
(*Матрос*; 1918)

W wierszu Morze Bałtyckie zostało ukazane jako buntownik oraz symbol zmienności (Kop 233), dzięki sytuacji pogodowej morze staje się bowiem bardziej lub mniej

²⁷ Grzmi (huczy) Morze Bałtyckie, / I, pieniąc się w szczelinach skalnych, / Jak lew, rozwścieczony podczas sprzeczki, / Ryczy (warczy) napływający bałwan (wał wodny). / (...) Zamęczony za świętą sprawę / Żałośnie (bezlitośnie) młody marynarz. / (...) Szlocha zimne morze, / Milczy nieprzychylna (ponura) dal, / Ciemna, jak bieda narodu, / Jak rosyjski zły smutek. / **Płynie półksiężyc szkarłatny (purpurowy) / I krwią w otchłani (odmęcie) drży...** / O, gdzie ten mściciel srogi, / Który się zemści (pomści)?

przyjazne dla człowieka. Upersonifikowana woda morska *зрохочет, пенясь, рычит как лев*.

Poeta przenosi wydarzenia rewolucyjne nad morze – chłodne, ciemne, nieprzychylnie. Dzięki ogromnej żywiołowości spowodowanej przez niespokojne wody, może ono okazać się (i nierzadko okazuje się) zgubną w skutkach niszczącą siłą.

Księżyc staje się miarą czasu, przepowiednią pogody i symbolem zmienności. Jego związek z pływami morskimi też zapewne ma duże znaczenie w tym obrazie poetyckim. We fragmencie księżyc zostaje powiązany z pewną regularnością natury (pływy mórz) (Kop 179). Natomiast w tematykę rewolucyjną wprowadza nas księżyc głównie za sprawą nietypowej dla niego czerwieni, wnoszącej niepokój, gniew, mogącej symbolizować również mękę Chrystusa (Kop 55). Krwawy księżyc poprzez odniesienie do krwi przywołuje symbolikę ofiary, męczeństwa (Kop 168), co wiąże się z obrazem zabitego marynarza rewolucjonisty.

Księżyc jest w powyższym utworze symbolem:

1. zjawisko fizyczne:
 - a) miara czasu;
 - b) przepowiednia pogody;
 - c) zmienność;
2. zjawisko przyrody: pływy mórz;
3. percepcja świata:
 - a) niepokój;
 - b) gniew;
 - c) ofiara;
 - d) męczeństwo;
 - e) męka Chrystusa;
4. rzeczy: krew.

[14] Я – посвященный от народа,
На мне великая печать,
И на чело свое природа
Мою прияла²⁸ благодать.
(...) То богоносный²⁹ дух поэта
Над бурной родиной парит;
**Она в громовый плащ одета,
Перековав луну на щит³⁰.**
(*Я – посвященный от народа*; 1918)

W metaforze ewokacyjno-peryfrastycznej *Она (родина) в громовый плащ одета, Перековав луну на щит...* płaszcz okrywający ojczyznę wprowadza symbolikę

²⁸ Leksemy przestarzałe: *прияла* ‘przyjęła’, *громовый* ‘gromowej’.

²⁹ *Богоносный* ‘niosący Boga’ – wyraz gwarowy: niżegorodzki, włozdimierski, kostromski, kałużski (СРНГ III, 53).

³⁰ *Ja – posłany od narodu (ludu), / Na mnie wielka pieczęć, / I na czoło swe przyroda / Moją przyjęła szczęśliwość (błogość). / (...) To bogonośny duch poety / Nad wzburzoną ojczyzną wisi w powietrzu; / **Она в громовый плащ убрana, / Przekuwszy księżyc na tarczę (osłone).***

bogactwa, władzy, ochrony przed „zimnem” – złem, nieszczęściem (Kop 263). Jak się okazuje, jedynym wyjściem z zaistniałej sytuacji i ochroną staje się wstrząs rewolucyjny. Grom – w mitologii ludowej kojarzony z karą – w tym przypadku nabiera pozytywnego znaczenia (CД I, 558). Symbolika tarczy przywołuje z kolei znaczenie rycerskości, osłony, śmiałości, ale i bitwy (Kop 423). Przymiotnik *księżycowy* (w odniesieniu do tarczy) hiperbolizuje znaczenie opieki oraz przypomina o upływającym czasie (Kop 179).

W omawianym cytacie księżyc jawi się więc jako symbol:

1. rzeczy: tarcza;
2. percepcja świata:
 - a) rycerskość;
 - b) opieka;
 - c) śmiałość;
 - d) bitwa;
3. zjawisko fizyczne: czas (jego upływ).

Podsumowanie

W twórczości Klujewa najliczniejszą kategorię symboli księżycy stanowi „percepcja świata” zarówno z dodatnim znaczeniem (wspaniałość, śmiałość, mądrość, rycerskość, opieka, czujność), jak i ujemnym (niepokój, gniew, męczeństwo, samotność).

Za interesujące skojarzenia księżycy uznać można: profil twarzy, oko sowy, tarczę, krew, lilię, strażnika, przepowiednię pogody, pływy mórz, miarę czasu. Co ciekawe, w twórczości Klujewa pojawiają się religijne symbole księżycy, jak np. męka Chrystusa.

Uwagi końcowe

W przeprowadzonej analizie symboliki księżycy w poezji Jesienina i Klujewa metodą semantyczno-kulturową w ujęciu porównawczym ze względów objętościowych uwzględnione zostały tylko wybrane wiersze. Pełna analiza tekstów przyjętą w opracowaniu metodą doprowadzi do interesujących wniosków na temat specyfiki stylu poszczególnych poetów.

Już na podstawie fragmentarycznej analizy udało się ustalić, że Jesienin i Klujew ujmują w swoich wierszach księżyc z wykorzystaniem jego dwuznacznej symboliki: pozytywnej i negatywnej. Obydwaj poeci widzą księżyc przede wszystkim jako miarę czasu. Zwracają uwagę na zmienność ciała niebieskiego, która do symboliki wprowadza niepokój, niestałość. Z tego powodu księżyc opisywany jest np. wraz z morzem. Ze zmianami wiąże się również rewolucja, dlatego też w tzw. czasie rewolucyjnym księżyc pojawia się w twórczości poetyckiej szczególnie często.

Jesienin często porównywał księżyc z koniem ze względu na wspólne znaczenie symboliczne czasu, Klujew zaś starał się dostrzec w księżycu symbolikę religijną. W twórczości Klujewa księżyc pojawia się znacznie rzadziej niż u Jesienina.

Twórczość Jesienina charakteryzuje natomiast dynamizm widzenia księżycy – wielowątkowość, wieloobrazowość, co w efekcie końcowym wzbudza zainteresowanie czytelnika. Obydwaj poeci byli zafascynowani przyrodą, co znalazło odzwierciedlenie w wyjątkowości symboliki.

Widzimy możliwość porównania symboliki księżycy u poprzedzających Jesienina i Klujewa poetów rosyjskich, jak również europejskich. Wnioski będą dotyczyły podobieństw i różnic w wykorzystywaniu znaczeń symbolicznych księżycy, rozumianego jako jeden z subkodów w lingwistycznym polu znaczeniowym przyroda. W artykule zasygnalizowano nowe możliwości opisu tekstów lirycznych za pomocą modelowania lingwistycznego.

Bibliografia

- Libera Z., *Semiotyka barw w polskiej kulturze ludowej i w innych kulturach słowiańskich*, „Etnografia Polska” 1987, t. XXXJ, z. 1, s. 115–138.
- Markiewicz H., *Uwagi o semantyce i budowie metafory*, [w:] *Studia o metaforze II. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, Wrocław 1983, s. 43–59.
- Piotrowski W., *Imażynizm rosyjski*, red. R. Łużny, Kraków 1977.
- Watała E., Woroszyłski W., *Życie Sergiusza Jesienina*, Warszawa 1982.
- Балашова Л.В., *Русская метафорическая система в развитии: XI–XXI вв.*, Москва 2014.
- Есенин С.А., *Собрание сочинений в трех томах*, т. 1, Москва 1977.
- Куняев Ст., Куняев С., *Сергей Есенин*, Москва 2015.
- Неженец Н.И., *Лирические новеллы Н.А. Клюева*, „Русская народно-классическая поэзия” 2007, с. 309–373.

Spis skrótów:

- Кор – Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1991.
- СД – Толстой Н.И., *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. I–V, Москва 1995.
- СРНГ – *Словарь русских народных говоров*, т. I –, Москва 1965 – ...
- Ц – Цыганенко Г.П., *Этимологический словарь русского языка*, Киев 1970.

Słowa kluczowe

symbolika księżyca, semantyka, liryka, modelowanie lingwistyczne, Jesienin, Klujew

Abstract

From the considerations of the symbolic of the moon in the context of poetry of Sergiusz Jesienin and Mikołaj Klujew (selected examples)

The aim of the article is a linguistic analysis of symbolism of the moon in the poetry of Sergiusz Jesienin and Mikołaj Klujew. The applied semantic-cultural method of analyzing the poetic material is combined with the comparative method.

Both poets were fascinated by nature, which was reflected in the uniqueness of symbolism. Attention was paid, among others, to the following symbolism of the moon: animals (foal, goose, frog, owl), people (watchman, witch), plants (melon, lily), “things” (jug, loaf of bread, shield), etc.

It was pointed out that the symbolism of the moon could be compared with the Russian and European poets preceding Jesienin and Klujew. The conclusions will concern the similarities and differences between symbolism of the moon, understood as one of the subcodes in the linguistic field of semantic nature. The article indicates new possibilities of describing lyrical texts using linguistic modeling.

Keywords

moon symbolism, semantics, lyrics, linguistic modeling, Jesienin, Klujew